

Світлана Семенко

ПРОБЛЕМА НАЦІОНАЛЬНОГО ВИХОВАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОЛОДІ В ПУБЛІЦИСТИЦІ ОЛЕНИ ПЧІЛКИ

У колі тієї частини свідомої національно-демократичної інтелігенції України кінця ХІХ – початку ХХ століття, хто справу побудови національної школи вважав першочерговим завданням на шляху утвердження українських державницьких ідей, виокремлюється ім'я Олени Пчілки. За останні два десятиліття значно поживався науковий інтерес до багатогранної подвижницької діяльності Великої Українки на національно-культурному полі. Дослідниками створено низку поважних розвідок про її життєвий і громадянський подвиг – “Берегиня роду і нації” (2002) Людмили Новаківської, “Берегиня” (2004) Лариси Дрофань, ін., у яких представлено об'єктивний погляд на роль Олени Пчілки в тій чи тій галузі культурного поступу. Проте до мало вивчених граней її самовідданої праці на шляху утвердження українській ідеї належить значний пласт публіцистичної спадщини доби Центральної Ради та науково-популярної публіцистики для дітей. Маємо на меті окреслити в набут-

ку літераторки саме цю тему, оскільки окремі принципи сімейного виховання, зауважені нею в статтях 1906–1918 років, не втратили актуальності й дотепер, а сама авторка є взірцем того, як самовіддано повинен і сучасний журналіст відстоювати українську ідею, плекати в юних читачів любов до рідного слова, школи, України.

Розбудова національної школи стала для Олени Пчілки справою всього життя. Так, у 1905 році в складі української делегації видатна українка була в Петербурзі на прийомі в міністра Вітте з питання скасування заборони українського слова. Таким залишивсь у спогадах той прийом: “При зустрічі нашої сторонніх нікого не було. Ми виголосили по черзі перед Вітте наші доповіді. Науменко перший говорив про стан речей українського життя й українського слова з погляду академічного. Дмитрієв спеціально підніс справу з цензурними заборонами на українське слово в розвиткові місцевого самоврядування, і, врешті, говорила я про належне українській

мові місце в школі” [16, с. 40]. Жінка чітко усвідомлювала, що саме українська мова є найбільш переконливим доказом своєрідності, сили і перспектив української нації. У майже всіх своїх виступах, присвячених проблемам національної школи та освіти, сімейного виховання вона стверджувала неповторність, оригінальність і самостійний характер української мови – мови, яка має давню історію, якою говорить багатомільйонний народ.

Олена Пчілка вважала, що серед реформ політичного, економічного та культурного життя реформа народної освіти повинна посісти перше місце: “Одно з найбільш болючих питань, для нас, українців, є шкільне питання, питання життя або смерті українського народу” [10, с. 4]. Тому в статтях рішуче ставила питання про розгортання роботи національних шкіл: “Кожна окрема людина, тим більше кожен народ, має загальнолюдське право розгортати свої природні національні сили, має право вчитись у своїй національній школі” [10, с. 4].

Будучи редактором журналу “Рідний Край” (1906–1916), Ольга Петрівна систематично порушувала на його сторінках проблеми національного виховання молоді, яке було можливим, на її переконання, ще й за умови патріотичного виховання в родині: “Українські батьки, матері повинні дбати, щоб це право здійснилось. Коли тепер батьки будуть байдужі до цієї справи, то винне буде не бюрократичне міністерство, яке досі забороняло вчитись рідній мові, а ми – недбалі українці!” [10, с. 4].

Розуміючи, яку велику вагу має дитяча періодика для патріотичного виховання молоді, вона створює перший україномовний дитячий журнал на Наддніпрянщині “Молода Україна”, який з 1908 року виходить як додаток до “Рідного Краю”. Людина, що мислила і прозирала на кілька десятиліть уперед, Олена Пчілка розуміла, що здобуття національної незалежності, збереження національної ідентичності в першу чергу залежить від виховання молодого покоління, тому недарма й дала таку назву журналу. Увесь свій педагогічний хист вклала вона в це видання. Ю. Тищенко-Сірий зазначав: “Вона збагнула, що для національного виховання майбутніх поколінь треба працю починати з коліски. Будучи послідовною у своїх поглядах, вірячи в те, що боротьбою ми досягнемо того, що Україна прокинеться зі сну, вона не обмежувалась вихованням тільки своїх дітей у національному дусі. Вона не задовольнялась тим, що виховала й дала Україні славнозвісну по-

етку доньку Лесю Українку. Вона бачила, що діти українських родин денаціоналізуються, і, щоб запобігти цьому, засновує у Києві в 1908 році український дитячий журнал...” [17, с. 8]. І все це – за надзвичайно несприятливих для української журналістики умов, за важких сімейних обставин жінки: мужня українка змогла втримати у своїх руках видання двох часописів, які стали “довгожителлями” наддніпрянської періодики початку ХХ століття.

Образно називаючи українських дітей “нашим скарбом, нашою надією, нашою молодістю Україною”, Олена Пчілка із щирою материнською любов’ю звертається до юних читачів у першому числі журналу, окреслюючи в доступній для дітей формі програму видання: “Роздивимось коло себе близенько, а схочемо, той у далекі краї подамося. Побуваємо й у долах, і на горах, по всіх світах широкіх, поглянемо на зіроньки в високому небі, а схочемо, то й на дно моря заглянемо! Хіба не придумали люди, як і туди зазирнути! Багато дива є на світі! Коли б тільки людина могла все збагнути!.. Будемо все подавати по своїй черзі, а ви собі вибирайте, що кому до вподоби. Знайдеться і малюночків чимало – все піде по своїй потребі” [3, с. 1].

Програмова стаття закінчується доволі сміливим для того часу звертанням-закликом до українських дітей стати оборонцями рідного слова: “Будемо розмовляти – розмовляти по-українському. Довго ми ждали сього. Всі діточки мають свою часопись: французи – французьку, німці – німецьку, отак і інші; тільки в нас не було своїх кубельців для українського слова. Тепер вони єсть. Просимо ж не цуратися нас, бо не подоба цуратися свого рідного слова! Воно любе, як материна ласка! Можна ж навчитися і по-іншому, по-якому схотіти... а таки й своєю мовою не слід гордувати... <...> тішимся тим, що нам довелося говорити з українськими дітьми, українським словом, в українському часопису. Бажаємо, щоб те слово знайшло щирий привіт!..” [3, с. 2].

Журнал заклав міцну основу для розвитку вітчизняної дитячої періодики, зокрема й дитячої публіцистики, сприяв національному вихованню молодого покоління українців. Педагогічний часопис “Світло” схвально відгукувався про талант Пчілки – редактора дитячого часопису, відзначаючи насамперед те, що матеріал “дібрано тямущою, досвідченою рукою й ретельно просіяно й упорядковано людиною, що свідомо своєї праці й кохається в ній” [6, с. 72]. Редакція “Світла” радила і пе-

дагогам, і батькам подбати про те, щоб “Молода Україна” потрапила до рук української дитини, знайшла місце в родині та школі “на втіху й навчання діткам, а нам на полегшення виховувати малих своїх на добрій мові й справі” [6, с. 72].

Уже з першого числа в журналі засновано рубрику “Світознання”, в якій подавалися відомості з природознавства, географії, історії тощо. Чимало статей цієї рубрики належали перу Ольги Петрівни Драгоманової-Косач. Її публікації з повним правом можна схарактеризувати як науково-популярну публіцистику для дітей, оскільки, на думку сучасної науки, цей тип повідомлень вирізняється особливими ознаками: “спрямованістю на специфічний об’єкт – дитину, світогляд якої інтенсивно формується, та залежністю від віку реципієнта, особливим змістом, тематикою, формою викладу, ступенем використання емоційно-експресивних засобів, рівнем доступності, а також особливим ставленням до актуальності та злободенності розглянутої проблеми, яке залежить від того, що для дитини будь-яка невідома інформація є новою і потрібною, незалежно від її народження у часі. Окрім того, публіцистичність – риса, яка притаманна усім жанрам дитячих нехудожніх текстів, опублікованих в дитячих періодичних виданнях” [1, с. 227].

Олена Пчілка досить майстерно подавала у своїх публікаціях для дітей поряд із пізнавальним матеріалом про те чи те явище вкраплення з художньої літератури, факти із сучасного суспільного життя, які виконували виховну і просвітницьку місію, сприяли виробленню в юного читача уважного ставлення до культурних і політичних подій в Україні та світі. Так, у статті “У морі” науковий матеріал вдало проілюстровано мариністичною поезією Лесі Українки, подано невеликі штрихи про поетесу, а далі включено – ненав’язливо й органічно – в контекст основної теми соціальний елемент: “Багато ростучого й живущого живить морська вода, тільки людині вона не поживна: не може людина в воді держатись, як інші створіння. Однак велика користь людям і з морських вод: звідти люди ловлять собі багато чого для поживку, риби й всячини, по хвилі морській достаються люди з одного краю в інший – от хоч би й наші переселенці пливуть тепер через океан-море аж у Америку” [11, с. 9].

Редакторка веде постійний діалог із своїм читачем, використовує риторичні запитання, звернені до дитячого досвіду: “І не знає

людина “як там, що там” глибоко-глибоко в самій середині нашої земної кулі. (Ви ж пак чули, що земля кругла, як куля?) Та часами те таємне нутро земне само показує, що в ньому діється там всередині: візьме та й викине аж на самий поверх землі те, що глибоко-глибоко, безмірно залягає” [11, с. 9]. Такий умовний діалог автор – читач мав на меті не тільки підтримувати постійну увагу в дитини до порушеної проблеми, а й допомагав уникати зайвого моралізаторства, делікатно, без будь-якої зверхності з боку дорослого автора, доносив до юних читачів цікаву та корисну інформацію.

Варто відзначити і майстерність Олени Пчілки в поданні термінології зрозумілою дітям мовою: “такі гори, що з їх виривається підземна вогняна течія, зветься “вогнем дишучі гори”, або грецьким словом – вулкани”. Публіцистика не приховує від юних читачів і стан розвитку вітчизняної термінології: “Чужі вчені люде – латинці, німці, французи – раніше знали багато чого про повітря та про його частки – гази, ніж руські вчені, той й свої слова попридумували. Наші книжки про повітря ще недавно почали писатися, той слова ще не всі добрано. Та все ж таки наші вчені по-своєму називають гази, так: кислець, вуглець, водняк, азот. (Чогось той азот у всіх зостався “азот”)” [12, с. 15].

Особливе місце на сторінках “Молодої України” відведено популяризації творчості Тараса Шевченка. Так, у художньому нарисі “Тарас Шевченко і діти” публіцистика розповідає про традиції, пов’язані із вшануванням пам’яті Кобзаря, а в редакційній статті “Величні роковини” не лише розповідає дітям про тематику творчості поета, а й наголошує на його ролі оборонця рідного слова, патріота: “Славлять же Кобзаря Тараса, та говорять і малим дітям, як він любив своє рідне слово, не цурався його, любив Україну, як рідну неньку. Любив і всім українцям заповідав те саме: шанувати рідне слово, любити дорогу Україну і обійняти найменших убогих братів” [2, с. 20].

Позитивно, що всі розвідки проілюстровано дуже гарними малюнками або світлинами, які органічно доповнили текстовий матеріал; найсуттєвіше виділено курсивом – ці атрибути стали в подальшому використовуватися авторами підручників та видавцями періодики й науково-популярної літератури для дітей.

Тема розбудови національної школи, патріотичного виховання дітей у лоні сім’ї з

новою силою зазвучали в публіцистиці Олени Пчілки періоду національно-визвольних змагань українства доби Центральної Ради, коли вона обіймала посаду редактора "Газети Гадяцького земства" (1917–1918). Зокрема, редакторка вважала, що саме відсутність у родинях національного виховання стоїть на перешкоді формування національної ідеї. Показовою тут є стаття "Українська сім'я", у якій констатується: "В українській сім'ї рідко-рідко почуєш <...>, щоб діти говорили українською мовою, щоб було в їх чималенько українських книжечок (добре, як одна-дві теліпається!), не почуєш од нашої дитини, щоб вона себе вважала, із дитячим пристрастям, українцем чи українкою. Нічого того нема!" [15, с. 3]. Олена Пчілка стверджує, що такий стан речей викликаний не тільки відсутністю національної школи, не тільки недостатньою кількістю дитячої літератури й періодики українською мовою, а саме відсутністю патріотизму в батьків; вона наводить неспростовний аргумент: "Пробувано видавати й часопись українську для дітей "Молоду Україну"; хвалили її дуже й педагоги, й інші люде. А знаєте скільки "Молода Україна" мала передплатників? Тридцять. Малува-то – для тридцяти мільйонів українців..." [15, с. 4]. Проте закінчується стаття прогнозом оптимістичним: у час відродження, коли пожвавився національний рух і серед жіноцтва, є надія на виховання дітей в дусі національної свідомості.

Чи не найчастіше у виступах на шпальтах "Газети Гадяцького земства" висвітлювалася тема розбудови національної школи, її "українізація", добір національно свідомих кадрів в освітні заклади. Так, у полемічній статті "У кого може бути таке?" редакторка обурюється позицією окремих київських учителів вишів, які на своїй нараді висловили думку: українська школа не потрібна, і з боєм пише: "Де? У кого? Як не на Україні та між українцями може бути таке: щоб у самий гарячий час, коли можливо завести так давно дожддану свою національну школу, щоб у той час вставали люде тієї ж національності і сами напосідалися, що такої школи заводити не треба!" [8, с. 2]. Далі стверджує, що тільки українські перевертні "енки" можуть так розмірковувати, бо жоден німець, поляк або чех навіть не наважився б висловити таке зневажливе ставлення до своєї національної школи, до своєї рідної мови. Олена Пчілка переконана, що тоді, коли не буде українське слово "душитися лещатами", коли в школах

діятимуть удосконалені способи навчання рідній мові, коли будуть прийняті відповідні закони, "мова українська розів'ється розкішним дровом, викоханим на глибокім, багатім корінню" [8, с. 2]. Публіцистка переконана, що перевертням "енкам" не місце в оновленій національній школі, що їм або прийдеться навчитися українській мові, або "їхати куди ближче до Москви".

Саркастично висвітлена в публікації і позиція окремих гімназійних педагогів Гадяча, які навіть в умовах, коли "урядова сила, що власне й держала під заборорою наші школи і зятято не пускала в їх нашої народної мови, не чинить уже ніяких перешкод у сій справі", виступили проти викладання в гімназіях міста навчальних дисциплін українською мовою. Олена Пчілка розкриває істинну суть такої позиції, неприпустимої в умовах побудови української держави: "Справді, чого хочуть обрусителі нашої школи? Щоб було дві мови і дві школи: одна – "мужицька" – в народних та нижчих школах, а друга – "панська" – в гімназіях і далі!" [8, с. 2]. Авторка статті стає в оборону народних учителів, які прищеплюють любов до рідного слова українській дитині, виховують у неї почуття національної гідності, і вороже виступає проти тих, котрі змушують "на порозі гімназій кидати свою першу українську науку, мов щось непотрібне їм для дальшого життя!" [8, с. 2].

У статті "Шило в мішку" Олена Пчілка ґрунтовно пояснює, що, не дивлячись на багатівкове "обрусеніє", яке зробило з українців перевертнів, у бурхливу добу УНР молодь наворачтається до свого національного коріння, а весь "український народ як нація доказав свою велику живучість", яка дивує інші народи, бо в часи російської експансії і школа, і військова служба, і все життя вело до духовного каліцтва української молоді.

Основні тези цієї публікації поглиблені в аналітичній статті "Українізація шкіл". Олена Пчілка вмотивовує причини нелегкого процесу впровадження української мови в школах, гімназіях, вишах навіть у таку сприятливу пору національного відродження тим, що в багатьох пересічних українців відсутнє почуття патріотизму, шанобливе ставлення до рідної мови та культури, натомість панує вироблена віками неволі рабська психологія: "...багато наших людеј одвикло од тієї думки, щоб наше слово <...> мало право увійти в школу. Ця думка міститься ще не у всіх головах українських, багато є таких наших людеј, що кажуть: ні, якось воно чудно <...> та

й трудно сього досягти, щоб у школах учили по-нашому” [14, с. 1]. Та чи найбільше шкоди на шляху українізації школи, на думку журналістки, чинять люди, які не тільки відбилися від мови свого народу, а й зненавиділи її; не оминає вона і ворожого ставлення до української мови представників інших національностей, яким не вигідне запровадження навчання українською мовою в освітніх закладах: це лише зайвий клопіт, а “любові до неї вони не мають”.

Розгортаючи тему ролі вчительства в справі українізації школи, публіцистика основний акцент робить на “духовному лінивстві” частини вчителів-українців, які не прагнуть ні опанувати методику навчання української мови рідною мовою, ні створювати підручники для національної школи. Проте, висвітливши всі причини повільного процесу розбудови національної школи, Олена Пчілка оптимістично стверджує: “І все ж таки – нове життя бере своє! Все ж таки та думка про законне право краєвої української мови, думка, що була кинута між кращими українськими людьми, як добре зерно в добру ріллю, не вмерла, не затоптана ворожими ступнями. Вона жива і пробиває собі путь під світлом і теплом насталої волі” [14, с. 2]. Журналістку особливо тішить той факт, що українське слово потрібне і найменшим школярам, і гімназістам. Як приклад, вона наводить активну участь у культурних заходах Гадяцької “Просвіти” “наших маленьких школярчиків і школярочок”, які “з охотою вчили українські вірші, готуючись до дитячого ранку”, роботу молодіжного “Гуртка українознавства”. Олена Пчілка робить цілком логічний висновок: “...українська наука в наших школах, нижчих і вищих, вийшла з кола “безпочвенних мечтаний”: вона має за собою бажання значної сили народу нашого і прихильність освіченої сили, що допоможе бажанням стати дійсністю!” [13, с. 3]. Публіцистика була переконана, що саме в доленосний для українства час необхідно створити власну систему національної освіти, яка б сприяла вихованню нового молодого покоління, свідомого свого українського коріння.

Таким чином, на сторінках української періодики перших десятиріч ХХ століття талановита й безкомпромісна у своїх переконаннях публіцистка послідовно впроваджувала ідею національного виховання в сім’ї та школі, відстоювала право викладання навчальних дисциплін українською мовою в освітніх закладах усіх рівнів. Велика заслуга Олени Пчілки й у тому, що на сторінках “Молодої України” вона вперше витворила не тільки

своєрідний тип науково-популярної публіцистики для дітей, в якому органічно поєдналися просвітницькі, художньо-естетичні та навчально-пізнавальні функції, а й, маючи непересічний талант педагога, здійснювала широку національно-виховну роботу серед дітей. Вивчення усього комплексу публіцистичної спадщини Олени Пчілки є не тільки однією з важливих ланок на шляху створення об’єктивної історії публіцистичної думки на Україні, а й даниною поваги до її громадянського подвигу в ім’я української ідеї, бо, як справедливо занотував у своєму щоденнику Олесь Гончар, “більшої, значно більшої шани заслуговує Олена Пчілка від свого народу, що йому так вірно, так жертвовно служила!” [4, с. 488].

Література

1. Абросимова Г. В. О некоторых особенностях современной советской детской журналистики / Г. В. Абросимова // Проблемы теории печати: [сб. ст.; под. ред. В. Д. Пельта]. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1973. – С. 214–230.
2. Бабуся. Тарас Шевченко і діти / Бабуся // Молода Україна. – 1909. – № 3. – С. 20–22.
3. Від редакції // Молода Україна. – 1908. – № 1. – С. 1–2.
4. Гончар О. Т. Щоденники: У 3-х т. / Олесь Гончар. – Т. 3 (1984–1995). – К.: Веселка, 2003. – 606 с.
5. Дрофань Л. А. Беригиня / Л. А. Дрофань. – К.: Молодь, 2004. – 206 с.
6. Наша періодика // Світло. – 1910. – № 1. – С. 72.
7. Новаківська Л. В. Беригиня роду і нації / Л. В. Новаківська. – К.: Молодь, 2002. – 53 с.
8. О. П. “У кого може бути таке?” / О. П. // Газета Гадяцького земства. – 1917. – № 57. – С. 2.
9. О. П. Земля / О. П. // Молода Україна. – 1908. – № 4. – С. 25–31.
10. О. П. У справі національної освіти / О. П. // Рідний край. – 1906. – № 21. – С. 4.
11. О. Пчілка У морі / О. Пчілка // Молода Україна. – 1910. – № 8. – С. 9–12.
12. Пчілка О. Огністі гори / О. Пчілка // Молода Україна. – 1911. – № 5. – С. 12–18.
13. Пчілка Олена. “Просвіти” у нас / Олена Пчілка // Газета Гадяцького земства. – 1917. – № 61. – С. 3.
14. Пчілка Олена Українізація шкіл / Олена Пчілка // Газета Гадяцького земства. – 1917. – № 83. – С. 1–2.
15. Пчілка Олена Українська сім’я / Олена Пчілка // Газета Гадяцького земства. – 1917. – № 55. – С. 3–4.
16. Пчілка Олена. Твори з автобіографією / Олена Пчілка. – Харків: Рух, 1930. – 302 с.
17. Тищенко-Сірий Ю. З історії української дитячої книжки / Ю. Тищенко-Сірий // Ми і наші діти: Дитяча література. Мистецтво. Виховання. – Торонто-Нью-Йорк, 1965. – 229 с.

